

АРКТИКА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЧЧИНИ ХХ СТ.***Ірина Тихоненко***

кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політи-
ки Чорноморського національ-
ного університету імені Петра
Могили,

м. Миколаїв, Україна.

e-mail: irinavi2202@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>

У статті здійснено спробу аналізу ролі Арктичного регіону у зовнішній політиці Німеччини ХХ ст. Виявлено вплив внутрішньополітичної ситуації в державі на прояв циклічності у використанні певних механізмів та інструментів реалізації зовнішньополітичних ініціатив в Арктиці.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Німеччина активно використовувала наукові дослідження в Арктиці, що проявилось у започаткуванні Міжнародного полярного року (синхронні метеорологічні дослідження в Арктиці) та участі у низці міжнародних експедицій до регіону (експедиції А. Вегенера). Після Першої світової війни Веймарська республіка продовжила участь у міжнародних полярних дослідженнях, але у форматі технологічної модернізації експедицій під час Другого Міжнародного полярного року, що дозволило державі дещо вийти з міжнародної ізоляції.

Внутрішньополітичні зміни у Німеччині із приходом до влади А. Гітлера сприяли становленню Арктики як стратегічного напрямку зовнішньої політики Третього рейху у веденні Другої світової війни – окупація арктичних держав (Норвегія, Данія, використання їх територій та Арктики у «війні за погоду»). Циклічність у зовнішній політиці Німеччини щодо Арктики проявилася із поверненням частини розділеної Німеччини, а саме Західної Німеччини до участі у міжнародному науковому співробітництві в регіоні під час доби «холодної війни».

Авторка дійшла висновку, що закладені основи зовнішньополітичних ініціатив Німеччини у ХХ ст., її активної участі у міжнародному співробітництві в Арктиці у науковій та технологічній сферах сприяли залученню вже об'єднаної у сучасних кордонах ФРН до існуючих багатосторонніх інститутів співробітництва в регіоні.

Ключові слова: Німеччина, Арктика, А. Вегенер, Міжнародний полярний рік, «війна за погоду»

THE ARCTIC IN GERMANY'S FOREIGN POLICY IN THE 20TH CENTURY***Iryna Tykhonenko***

PhD in political sciences, Assistant professor of the Department of International relations and foreign policy, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

The article attempts to analyze the role of the Arctic region in the foreign policy of Germany in the 20th century. It was revealed the influence of the internal political situation in the state on the manifestation of cyclicity in the use of certain mechanisms and tools for the implementation of foreign policy initiatives in the Arctic.

At the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, Germany actively used scientific researchers in the Arctic, which were introduced in the initiation of the International Polar Year (synchronous meteorological research in the Arctic) and participation in a number of international expeditions to the region. After the First World War, the Weimar Republic continued to participate in international polar research, but in the form of technological modernization of expeditions during the Second International Polar Year, which allowed the state to emerge from international isolation.

Internal political changes in Germany with A. Hitler coming to power, contributed to the formation of the Arctic as a strategic direction of the Third Reich's foreign policy during the Second World War – the occupation of the Arctic states (Norway, Denmark) and the use of their territory and the Arctic in the “weather war”.

Cyclicity in Germany's foreign policy regarding the Arctic was manifested with the return of a part of divided Germany, namely, West Germany, to participation in international scientific cooperation in the region during the Cold War era.

The author came to the conclusion that the basis of Germany's foreign policy initiatives in the 20th century, its active participation in international cooperation in the Arctic in the scientific and technological spheres contributed to the involvement of Germany, already united within modern borders, to the existing multilateral institutions of cooperation in the region.

Keywords: Germany, Arctic, A. Wegener, International Polar Year, the North Atlantic weather war

URL:

<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/37>

Тихоненко, І. (2022). Арктика у зовнішній політиці Німеччини ХХ ст. *Консенсус*, 4, 65–76.

Постановка проблеми. Арктичний регіон наразі займає чільне місце в міжнародних відносинах як арена конкурентної боротьби між державами світу – як

арктичними, так і неарктичними. Німеччина не має статусу арктичної держави, проте, все більше федеральний уряд ФРН окреслює інтерес держави до Арктики, що підкреслюється у керівних засадах арктичної політики Німеччини, прийнятих у 2013 р., де Арктика характеризується як «закритий» центральний об'єкт німецької політики»¹. Однак шлях країни до статусу активного гравця в Арктичному регіоні є досить тернистим, а цілі та пріоритети держави трансформувалися, що можна прослідкувати в історичній ретроспективі XX ст.: від економічного інтересу, наукової зацікавленості, конкурентної боротьби за сферу впливу та до всеосяжної стратегії наразі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Арктичний регіон та політика арктичних та неарктичних держав у ньому майже не є дослідженими серед українських науковців, зокрема, відсутні комплексні наукові розвідки щодо політики Німеччини в Арктиці у XX ст., що актуалізує проблематику дослідження. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на дисертаційній роботі Л.Г. Гарькавченко, яка окреслює загальний стан взаємодії держав в Арктиці наприкінці XX – початку XXI ст.²

Щодо питання специфіки Арктичного регіону у зовнішній політиці Німеччини протягом XX ст., вагомими є дослідження німецьких науковців С. Кехерта (внесок експедицій А. Вегенера у міжнародне співробітництво Німеччини в Арктиці)³, Г. Хемпель (еволюція наукової роботи та експедицій у Арктику за участю Німеччини протягом XX ст. як вклад держави у міжнародну взаємодію в регіоні, зокрема, за часів поділу держави на ФРН та НДР)⁴, М. Шілат (дослідження так званих «війн за погоду» в Арктиці під час Другої світової війни як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей Третього рейху)⁵. Серед російських науковців варто виокремити працю О.О. Красникової⁶, у якій акцентується увага на науково-технічній складовій у двосторонніх та багатосторонніх відносинах Німеччини у дослідженні Арктики, що сприяло зокрема виходу Веймарської республіки з ізоляції.

¹ German Arctic Policy Guidelines. *Federal Ministry of the Environment, Nature Conservation, Nuclear Safety and Consumer Protection*. URL: <https://www.bmu.de/en/topics/europe-international/international/multilateral-cooperation/the-arctic/german-arctic-policy-guidelines>

² Гарькавченко К.Г. Територіально-політичний поділ світу в 90-х рр. XX – початку XXI століття: боротьба за Арктику: дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Старобільськ, 2017. 196 с. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/2302>

³ Kehrt C. The Wegener Diaries: Scientific Expeditions into the Eternal Ice. *Virtual Exhibitions, Environment & Society Portal*. URL:

<https://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/downloads/wegenerdiaries2013-version1.pdf>

⁴ Хемпель Г. Шесть этапов немецких полярных исследований. Очерк, ориентированный на морскую биологию. *Труды Кольского научного центра РАН. Океанология*. 2013. № 1 (14). С. 5–25.

⁵ Schillat M. A visit to Haudagen station on Nordaustlandet. The Weather War in Svalbard. *Monica Schillat: official page*. URL: http://monika-schillat.eu/texte/e_essays.pdf

⁶ Красникова О.А. В Арктику на воздушном шаре. Полет к Северной Земле. *Наука из первых рук*. 2016. № 1. URL: <https://scfh.ru/papers/v-arktiku-na-vozdushnom-share-polet-k-severnoy-zemle/>

Є.П. Гур'єв розглядає аспект діяльності німецьких підводних човнів у Арктиці під час Другої світової війни⁷.

Мета дослідження полягає у розгляді ролі Арктичного регіону в зовнішній політиці Німеччини ХХ ст. та виокремлення основних механізмів її реалізації у регіоні.

В історичній ретроспективі інтерес німців до Арктичного регіону ґрунтувався насамперед на економічній складовій – розвитку китобійного промислу та конкуренції у ньому з такими лідерами як Голландія та Франція. Починаючи з ХVІІ ст. Німеччина активізувала пошуки нових мисливських угідь та географічних відкриттів в Арктиці. Протягом 1643–1861 рр. було нараховано понад 6000 поїздок на Північ⁸. Проте, з початку ХІХ ст. китобійний промисел почав стрімко скорочуватися, а вже з кінця ХІХ ст. та у першому десятилітті ХХ ст. полярні експедиції на чолі з вченими стали основним інструментом політики Німеччини в Арктиці.

Географа та картографа А.Г. Петермана часто називають батьком чи засновником німецьких полярних досліджень. Він організував та визначив дослідницькі програми першої та другої полярних експедицій, які мали підтвердити його гіпотези про судноплавність Північного Льодовитого океану і про довжину суші від Гренландії до Північного полюса. Експедиції не фінансувалися державою, а були організовані у приватному порядку. У 1868 р. відбулася перша німецька експедиція на Північний полюс під командуванням К. Кольдевея, а 1869 р. – друга. Хоча під час другої експедиції і не вдалося знайти шлях до полюса вздовж узбережжя Гренландії, екіпаж повернувся з великою кількістю наукових даних про регіон, який раніше був майже невідомим зовнішньому світу. За словами К. Кольдевея, експедиція «відновить інтерес до дослідження Арктики та підштовхне нову експедицію, щоб дозволити німецькому прапору взяти належну участь у всіх наукових відкриттях у Північному полярному регіоні»⁹.

Перші німецькі наукові експедиції та участь у міжнародному науковому співробітництві сформували центральний вектор зовнішньої політики Німеччини у найближчі десятиліття в Арктиці. Надалі дослідження в Арктиці були ініційовані центральним урядом, а не в приватному порядку. З кінця ХІХ ст. Уряд Німецької імперії дійшов висновку, що полярні експедиції надзвичайно важливі для прогресу, проте, країна сама не могла провести необхідні дослідження та збір даних. Для отримання корисних результатів необхідно розвивати міжнародне співробітництво. Тільки великомасштабні одночасні спостереження могли привести до бажаного наукового успіху. Реалізація цих ідей була покладена на німецького геофізика Г. фон Ноймайера, який і запропонував синхронні дослідження, став одним з ініціатором

⁷ Гурьев Е.П. Действия немецких подводных лодок в Арктике в годы Второй мировой войны. *Russian Colonial Studies*. 2019. № 3. С. 36–52.

⁸ Kitchen M. A history of modern Germany: 1800 to the present. John Wiley & Sons, 2011. P. 78.

⁹ Geschichte der Arktisforschung. *Bundesministerium für Bildung und Forschung*. URL: <https://www.arctic-science-ministerial.org/arctic/de/forschung/geschichte-der-arktischforschung/geschichte-der-arktischforschung>

Міжнародного полярного року – синхронних метеорологічних досліджень в Арктиці щодо розвитку прогнозу погоди та штормів у Європі та США. Міжнародний полярний рік проходив із 1882 по 1883 роки. Одинадцять країн створили дванадцять дослідницьких станцій в Арктиці, що сприяло загальному розумінню полярних регіонів та інтернаціоналізації полярних досліджень¹⁰. До того ж Німеччина змогла продемонструвати свої зусилля як активного гравця і навіть лідера міжнародної наукової політики, що стало інструментом реалізації зовнішньополітичних ініціатив Німеччини на арктичному напрямі.

На початку ХХ ст. багато німецьких дослідники отримали визнання, як полярні дослідники, які найчастіше брали участь у міжнародних експедиціях. Одним із найвідоміших з них був А. Вегенер. На початку ХХ ст. він провів чотири експедиції до Гренландії, які завершили героїчну епоху полярних досліджень Німеччини¹¹. Зокрема, четверта експедиція поклала початок кардинально новим механізмам реалізації зовнішньополітичних ініціатив Німеччини в Арктиці – використання прогресу у науково-технічних винаходах, як інструменту відновлення іміджу Веймарської республіки серед міжнародної спільноти після Першої світової війни.

Вагому роль відіграла четверта та остання експедиція німецького дослідника В. Вегенера до Гренландії з Копенгагена, яка розпочалася 1 квітня 1930 р., у науковому вимірі мала великий успіх. За результатами експедиції було надано перші вимірювання товщини внутрішнього льоду Гренландії, а також важливі подробиці про склад арктичної атмосфери. А. Вегенер також був одним із перших, хто правильно визначив утворення торнадо¹². З цього моменту Німеччина знову зайняла провідне місце серед країн-дослідників Арктики.

Не применшуючи значення полярних досліджень А. Вегенера, варто розглянути механізм, який за аналогією з китобійним промислом у минулі століття, ліг в основу німецького інтересу на арктичному напрямі – використання дирижаблів для подорожей до Арктики. На півдні Німеччини було розміщено компанію з виробництва дирижаблів «Цепелін». В. Брунс, капітан, який працював у цій компанії, організував групу з 83 німецьких і зарубіжних фахівців з 23 країн, які сформували комітет для вивчення можливості маршруту руху дирижаблів, що сприяло створенню у 1924 р. «Міжнародного дослідницького товариства з дослідження Арктики за допомогою дирижаблів», більш відомого як «Аероарктик»¹³

Головною метою «Аероарктик» було дослідження Арктики з використанням дирижаблів. На той момент країна також переживала важкі економічні часи, тож німці вітали будь-яку можливість співпраці з іншими державами як крок до

¹⁰ Колесник Е.А., Олейник Д.Г. К вопросу о международном сотрудничестве в освоении Арктики. *Россия в глобальном мире*. 2016. № 9 (32). С. 132.

¹¹ Kehrt C. The Wegener Diaries: Scientific Expeditions into the Eternal Ice.

¹² Красникова О. А. В Арктику на воздушном шаре. Полет к Северной Земле.

¹³ McCannon J. Sharing the Northern Skies: German-Soviet Scientific Cooperation and the 1931 Flight of the Graf Zeppelin to the Soviet Arctic. *Russian History*. 2003. Vol. 30. №. 4. P. 409.

припинення ізоляції Німеччини після Першої світової війни. Уряд приєднався до підготовки майбутньої експедиції. Дирижабль «Граф Цепелін» мав зістикуватися з російським криголамом «Малигін» Російський уряд погодився як на стикування, так і на обмін поштою, який тоді ж мав відбутися. 24 липня 1931 р. дирижабль вилетів з Берліна в тижневий політ і слідував наступним маршрутом: Берлін – Ленінград – Архангельськ Земля Франца-Йосифа Північна Земля півострів Таймир Нова Земля Архангельськ Берлін. На дирижаблі знаходилася група вчених із Німеччини, США, Радянського Союзу та Швеції. Командував польотом Х. Еккнер, науковим керівником експедиції був російський професор Р.Л. Смойлович. У Німеччині заявили, що дирижабль став символом «нового німецького підйому, досягнутого завдяки завзятій волі і відновив почуття німецької національної гордості»¹⁴. Зазначена експедиція сприяла підвищенню авторитету Німеччини у світі зважаючи на науковий вимір діяльності держави.

Невдовзі після експедиції німецький уряд продовжив роботу у напрямку міжнародного співробітництва у регіоні. Другий Міжнародний полярний рік, який розпочався 31 липня 1932 р. і тривав тринадцять місяців, був знову ініційований представником Німеччини Й. Георгі. Всього учасниками Другого Міжнародного полярного року стали 44 країни, а по всій Арктиці було створено понад 40 станцій спостереження. Цього разу через фінансові проблеми Німеччина не змогла створити власну дослідницьку станцію, тому вона брала участь лише у двох російських експедиціях – на Землю Франца-Йосифа та Нову Землю¹⁵.

Другий Міжнародний полярний рік, за аналогією з Першим, можна розглядати як досягнення Німеччини, оскільки вона стала його ініціатором. До того ж, у ході заходів було реалізовано технічні інновації – використання літаків та радіозондів у полярних умовах.

Новою віхою у зовнішньополітичних ініціативах Німеччини в Арктиці стали події Другої світової війни. У свою чергу, Арктика набула стратегічного значення як для союзників, так і для держав Осі, особливо для Німеччини. Велика кількість кораблів часто перетинала Північну Атлантику, тому потреба в метеорологічній інформації для прогнозування погодних умов набувала дедалі більшого значення.

Основним напрямом зовнішньополітичної стратегії Німеччини у роки Другої світової війни стала окупація територій деяких арктичних країн. Німецька окупація Норвегії розпочалася 9 квітня 1940 р. Вона швидко захопила нейтральну Норвегію. Операцію «Навчання на Везері» («Везерюбунг») було проведено з невеликим опором, хоча Королівський флот Норвегії знищив та потопив кілька німецьких кораблів. Окупація Данії зустріла ще менший опір і завершилася протягом двадцяти чотирьох годин. Метою Німеччини у Норвегії було захоплення низки аеродромів, які були

¹⁴ Ibid. P. 410.

¹⁵ Syrett D. German Meteorological Intelligence from the Arctic and North Atlantic, 1940–1945. *The Mariner's Mirror*. 1985. Vol. 71. № 3. P. 327; Красникова О.А. В Арктику на воздушном шаре. Полет к Северной Земле

життєво важливими для цілей німецької авіації в Північній Атлантиці. Німеччина також хотіла забезпечити собі безліч незамерзаючих гаваней узбережжя Норвегії та використати її територію для транспортування залізняка та інших корисних копалин з північної Швеції, а також їх транспортування залізницею, що було життєво важливо для військової економіки Німеччини¹⁶. Окупація Норвегії також послужила б цілям А. Гітлера у розширенні арійської раси, оскільки він прагнув включити норвежців до складу Великого німецького рейху. Тому, з погляду Німеччини, військово-морська війна в Арктиці була частиною війни на східному фронті.

Крім окупаційних дій, реалізованих Німеччиною, у Арктиці відбувалася ще одна війна – «війна за погоду». Початок Другої світової війни у 1939 р. серйозно обмежив вільний міжнародний обмін даними про погоду між противниками. Варто зазначити, що атмосферні умови в Арктиці формують погодні умови в Європі та Атлантиці, тому союзники та Німеччина постійно спостерігали за погодними умовами в полярному регіоні. Зважаючи на розгортання війни, кожній стороні були потрібні зведення погоди з районів, які в той момент перебували під контролем супротивника. Довгострокові прогнози допомагали військовим планувати та проводити операції і битви на морі та на материковій частині Європи. Без даних про погоду з Арктики повітряні та морські операції воюючих сторін було б заблоковано. Таким чином, Арктика, яка раніше залишалася периферійною щодо театрів військових дій, набула стратегічного значення. Метеорологічна служба військово-морських сил (ВМС) Німеччини та Метеорологічна служба військово-повітряних сил (ВПС) проводили свої метеорологічні операції, покладаючись на дальні метеорологічні розвідувальні польоти в Арктику. Вони також встановили автоматичні метеостанції та невеликі пости спостереження за погодою у віддалених місцях Крайньої Півночі. До того ж, Німеччина розпочала багато операцій зі збирання даних про погоду в північних районах окупованої Норвегії¹⁷.

Поступово нестача пального в Люфтваффе призвела до скорочення та остаточної відмови від щоденних польотів на метеорологічну розвідку. До літа 1940 р. Німеччина почала використовувати кораблі для метеорологічних досліджень. Небагатьом із цих операцій вдалося виконати свої завдання, більшість із них зазнала невдачі з різних причин, включаючи погану погоду чи захоплення військами союзників. Німці використовували рибальські траулери, що користувалися попитом через їхню ймовірну здатність уникати виявлення союзниками, але які надавали важливі метеорологічні дані. Проте, ця тактика виявилася безуспішною.

Зростання загрози зі сторони морських і сухопутних військ союзників змусило німецькі збройні сили створити наземні станції, які могли б передавати точні дані про погоду. Головний німецький метеоролог запропонував створити на Шпіцбергені

¹⁶ Menshikova M. The Arctic during World War II: Three polar stations bring victory closer. *The Arctic*. URL: <https://arctic.ru/infographics/20190621/864748.html>

¹⁷ Schillat M. A visit to Haudagen station on Nordaustlandet. *The Weather War in Svalbard*.

79 стаціонарних метеорологічних пунктів. У 1941 р. на Шпіцбергені розпочала роботу перша станція під кодовою назвою «Knospe» (у перекладі з німецької мови «будка»). Німецький флот та Військово-повітряні сили таємно встановили кілька метеорологічних станцій у Східній Гренландії, Шпіцбергені, Землі Франца-Йосифа та острові Хопен. Станції надсилали регулярні зведення про погоду, поки зрештою союзні війська не виявили і знищили більшість станцій¹⁸.

На тлі погіршення військової обстановки, що ускладнювало роботу з прогнозування погоди, Німеччина розглядала можливість створення стаціонарних автоматичних станцій для отримання метеорологічних зведень. Військово-морський флот розробив та розгорнув як плавучі метеорологічні буї, так і наземні станції, які були призначені для розгортання підводними човнами та десантними загонами відповідно. У той же час Люфтваффе розгорнули лише наземні станції під кодовою назвою «Kröte» (у перекладі з німецької мови – «жаба»). Із 40 запланованих метеорологічних буїв у період із 1942 р. по 1945 р. Люфтваффе розгорнули лише 20¹⁹.

Варто також наголосити на такому аспекті німецької політиці в Арктиці в період Другої світової війни, як наукові досягнення. Починаючи з 1943 р., коли з'явилися стаціонарні німецькі станції, де знаходилися військовослужбовці, солдати виконували подвійну функцію: солдата та вченого. Їхній внесок у військові дії був величезний. З наукової точки зору, в Арктиці під час війни було зроблено революційні відкриття. Німецькі вчені отримували дані з арктичних районів частіше, ніж раніше, проте більшість даних було втрачено під час і після капітуляції Німеччини. Війну в Арктиці в цьому аспекті часто називають «секретною війною», оскільки вона була настільки латентною, що чимало автоматичних станцій було виявлено лише через десятиліття після війни²⁰.

Доба «холодної війни» та блокового протистояння у форматі зовнішньополітичних ініціатив Німеччини в Арктиці була обумовлена поділом держави на сфери впливу між СРСР та США, які продовжували розглядати Арктичний регіон як стратегічну сферу суперництва. Відзначимо, що Німецька Демократична Республіка зосередила свій інтерес насамперед на Антарктиді, тому до Арктики як напряму зовнішньої політики вона змогла повернутися тільки після об'єднання Німеччини.

У свою чергу, Федеративна Республіка Німеччина поступово відновила полярні дослідження, проте не йшлося про отримання стратегічної переваги німецького уряду в політичному позиціонуванні в Арктиці. Контакти будувалися на особистій взаємодії між науковцями.

¹⁸ Lüdecke C. German marine weather stations of World War II at Spitsbergen. *ICOMOS Open Archive*. URL: <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/534/1/39.pdf>

¹⁹ Ney H. Geheime deutsche Wetterstation in der Arktis 1941-1945 für Luftwaffe, Kriegsmarine und Heer. *Lexikon der Wehrmacht*. URL: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/Heer/Wetterstationen.htm>

²⁰ Schillat M. A visit to Haudagen station on Nordaustlandet. *The Weather War in Svalbard...*

Серед успішних прикладів досліджень можна назвати щедро фінансовані Німецькою дослідницькою асоціацією експедиції західнонімецького географа Ю. Бюделя в період 1959–1967 рр., які стали першими для німців після Другої світової війни. Також знову почала розвиватись сфера міжнародних наукових досліджень, проте, німецькі вчені не були ініціаторами проведення Міжнародного року геофізики у 1957–1958 рр., нині визнаного Третім полярним роком, як це було у випадку з Першим і Другим полярними роками. Цей захід був всесвітнім міжнародним проектом усіх галузей геофізичної науки. Амбітна програма дозволила німецьким вченим приєднатися до міжнародної спільноти полярних дослідників. Західнонімецькі дослідники брали участь у першому дійсно міжнародному дослідному проекті «EGIG-I» («Міжнародна гляціологічна експедиція в Гренландії») разом із Францією, Данією, Австрією та Швейцарією. У той час як Франція забезпечувала всю логістику експедиції, німецькі групи проводили геодезичні та геофізичні виміри²¹.

У 1979 р. західнонімецький уряд схвалив створення у Німеччині Інституту полярних досліджень, що ознаменувало зростання національного інтересу до проведення політики у регіоні. Також варто зазначити, що цей крок сприяв досягненню ще однієї зовнішньополітичної мети – допуску ФРН до консультативного раунду Договору про Антарктику.

Вперше в історії Німеччина започаткувала інституціоналізовану довгострокову програму полярних досліджень. Інститут полярних досліджень імені Альфреда Вегенера, сьогодні – Центр полярних та морських досліджень ім. Гельмгольца, було засновано у 1980 р. як національний науковий центр полярних досліджень.

З відкриттям арктичних регіонів для міжнародного співтовариства у середині 1980–х рр. німецькі дослідницькі програми були розширені за рахунок включення арктичних питань та створення відповідних дослідницьких станцій. Станція «Кольдевей» у Нью-Олесунні на Шпіцбергені, заснована 1991 р., Створена німецько-російська дослідницька станція на острові Самойлова у 1998 р. переважно займається дослідженнями вічної мерзлоти в дельті Олени²². Крім того, Інститут підтримує ініціативи щодо подальшого міжнародного співробітництва в галузі логістики, щоб покращити доступ та спільну роботу дослідницьких станцій у полярних регіонах. Таким чином, з моменту свого створення німецька програма полярних досліджень із її інфраструктурою тісно пов'язана з міжнародною спільнотою.

Варто зазначити, що у стратегії німецької зовнішньої політики у регіоні після об'єднання держави у 1990 р. також відбулися зміни від «стороннього учасника» до активного актора, які поступово набували нормативної та інституційної бази міжнародного співробітництва.

У липні 1988 р. вісім арктичних держав зустрілися в Москві і розробили

²¹ Хемпель Г. Шесть этапов немецких полярных исследований... С. 10–11.

²² Ibid. С. 13–14.

документ під назвою «Пропозиція щодо організаційної структури Міжнародного арктичного наукового комітету (МАНК)», яким, відповідно, було засновано як першу неурядову міжнародну організацію, яка об'єднала арктичні держави²³.

Проте, неарктичні країни, зокрема Федеративна Республіка Німеччина, почувалися виключеними з активного міжнародного арктичного співробітництва на інституційному рівні. Тому, у березні 1989 р. уряди Франції, Німеччини, Нідерландів та Великобританії направили до міністерств закордонних справ арктичних держав письмові заявки на членство у Раді МАНК. У січні 1991 р. під час першої офіційної зустрічі МАНК в Осло полярні дослідні організації з Франції, Німеччини, Японії, Нідерландів, Польщі та Великобританії були прийняті у повноправні члени МАНК як перші неарктичні держави²⁴.

Уряд Фінляндії розпочав процес встановлення міжнародного режиму моніторингу забруднення Арктики в 1989 р. Він став відомим, як «Фінська ініціатива» і зрештою в 1991 р. була прийнята «Стратегія охорони навколишнього середовища Арктики» (AEPS)²⁵.

В офіційній заяві йшлося, що Німеччина, а також Нідерланди, Польща та Великобританія надали допомогу восьми арктичним країнам у підготовці стратегії і, отже, учасники надали цим чотирьом країнам статус спостерігачів²⁶. Надаючи Німеччині серед інших країн право участі у стратегії було позначено як заслуга її історії полярних досліджень у регіоні протягом кінця XIX ст. – початку XX ст. Також ці неарктичні держави мали велику промисловість і вважалися основними генераторами забруднюючих речовин, що впливали на арктичне середовище. Крім того, Німеччина, Нідерланди та Великобританія могли б зробити фінансовий внесок у програми та робочі групи «Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики».

19 вересня 1996 р. було підписано «Декларацію про заснування Арктичної ради»²⁷. Деякі держави та організації брали активну участь у рамках «Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики» та успадкували свій статус спостерігача, у тому числі й Німеччина. Так, чотири неарктичні держави, які продемонстрували свою участь та зацікавленість у реалізації Стратегії, згодом стали

²³ Polarforschungsagenda 2030. Status und Perspektiven der deutschen Polarforschung / Ed. Heinemann. Deutsches Nationalkomitee SCAR/IASC. 2017. *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. URL: https://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/geschaeftsstelle/publikationen/polarforschungsagenda_2030.pdf

²⁴ Ibid.

²⁵ Arctic Environmental Protection Strategy (Rovaniemi, Finland, 1991). *Arctic Portal Library*. URL: http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf

²⁶ Ibid.

²⁷ Declaration on the Establishment of the Arctic Council (Ottawa, Canada, 1996). *Government of Canada*. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/arctic-arctique/declaration_ac-declaration_ca.aspx?lang=eng

«постійними» державами-спостерігачами при Арктичній раді. Цей статус був офіційно підтверджений у Декларації першої міністерської зустрічі у вересні 1998 р. в м. Ікалуїт (Канада), та закріплений у Регламенті Арктичної ради²⁸.

Висновки. На основі вище згаданих фактів, можна стверджувати про еволюційні зміни у зовнішньополітичних ініціативах Німеччини щодо Арктичного регіону та їх циклічність, детерміновані внутрішньополітичною ситуацією у державі протягом XX ст.:

- спочатку інтерес до Арктики був викликаний економічними міркуваннями, німці також демонстрували прагнення конкурувати з іншими державами у міжнародній торгівлі, проте, вже наприкінці XIX-початку XX ст. перші німецькі наукові експедиції в Арктику слугували набуттю досвіду та прагненню до наукового прогресу.

- Після Першої світової війни Веймарська республіка опинилася в ізоляції, проте, участь у міжнародних експедиціях та успіхи в технологічних досягненнях, що допомогли у дослідженні арктичної природи та умов, сприяли становленню позитивного іміджу держави у середовищі міжнародного співробітництва в Арктиці.

- період Третього рейху та нацистської Німеччини є епохою, коли Арктика посіла стратегічне місце у зовнішній політиці країни, основними механізмами проведення якої стали військові битви за території арктичних країн та «битви за погоду».

- доба «холодної війни» та поділ Німеччини стали складним етапом у формуванні політики держави в Арктиці. Проте, ФРН досить активно проявила себе у міжнародній співпраці під час Третього полярного року 1957-1958 рр. та створення Інституту полярних досліджень у 1979 р. У 1990-х рр., об'єднана Німеччина розширила межі участі держави у міжнародному співробітництві в Арктиці і будучи неарктичною державою, стала державою спостерігачем при Арктичній раді.

REFERENCES

- Arctic Environmental Protection Strategy (Rovaniemi, Finland, 1991). *Arctic Portal Library*. Retrieved from http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf [in English].
- Harkavchenko, K.H. (2017). *Terytorialno-politychnyi podіл svitu v 90-kh rr. KhKh – pochatku XXI stolittia: borotba za Arkyku* [Territorial and political division of the world in the 90s of the 20th - the beginning of the 21st century]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. Starobilsk. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/2302> [in Ukrainian].
- Geschichte der Arktisforschung. *Bundesministerium für Bildung und Forschung*. URL: <https://www.arcticscienceministerial.org/arctic/de/forschung/geschichte-der-arktischforschung/geschichte-der-arktischforschung> [in German].
- Gurev, E.P. (2019). *Deistviia nemetskikh podvodnykh lodok v Arktike v gody Vtoroi mirovoi voyny* [The actions of German submarines in the Arctic during the Second World War]. *Russian Colonial Studies*. 3. 36-52. [in Russian].

²⁸ Iqaluit Declaration (1998). *Arctic Council*. URL: <https://oarchive.arctic-council.org/handle/11374/86>

- Heinemann, G. (Ed.) (2017). Polarforschungsagenda 2030. Status und Perspektiven der deutschen Polarforschung. Nationalkomitee SCAR/IASC. [in German].
- Kehrt, C. (2013). The Wegener Diaries: Scientific Expeditions into the Eternal Ice. *Virtual Exhibitions, Environment & Society Portal*. Retrieved from <https://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/downloads/wegenerdiaries2013-version1.pdf> [in English].
- Khempel, G. (2013). Shest etapov nemetskikh poliarnykh issledovaniy Ocherk orientirovannyi na morskuiu biologiiu [Six stages of German polar exploration. Essay focused on marine biology]. *Trudy Kolskogo nauchnogo tsentra RAN Okeanologiya*. 1(14). 5-25. [in Russian].
- Kitchen, M. (2011). A history of modern Germany: 1800 to the present. John Wiley & Sons. [in German].
- Kolesnik, E.A., Oleinik, D.G. (2016). K voprosu o mezhdunarodnom sotrudnichestve v osvoenii Arktiki [On the issue of international cooperation in the development of the Arctic]. *Rossia v globalnom mire*. 9. 131-142. [in Russian].
- Krasnikova, O.A. (2016). V Arktiku na vozdushnom share Polet k Severnoi Zemle [To the Arctic in a hot air balloon. Flight to Severnaya Zemlya. First hand science]. *Nauka iz pervykh ruk* Retrieved from <https://scfh.ru/papers/v-arktiku-na-vozdushnom-share-polet-k-severnoy-zemle/> [in Russian].
- Lüdecke, C. German marine weather stations of World War II at Spitsbergen. *ICOMOS Open Archive*. Retrieved from <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/534/1/39.pdf> [in English].
- McCannon, J. (2003). Sharing the Northern Skies: German-Soviet Scientific Cooperation and the 1931 Flight of the Graf Zeppelin to the Soviet Arctic. *Russian History*. 30 (4). 403-431. [in English].
- Menshikova, M. (n./d.) The Arctic during World War II: Three polar stations bring victory closer. *The Arctic*. Retrieved from <https://arctic.ru/infographics/20190621/864748.html> [in English].
- Ney, H. (n./d.). Geheime deutsche Wetterstation in der Arktis 1941 – 1945 für Luftwaffe, Kriegsmarine und Heer. *Lexikon der Wehrmacht*. Retrieved from <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/Heer/Wetterstationen.htm> [in German].
- Schillat, M. (n./d.). A visit to Haudagen station on Nordaustlandet. The Weather War in Svalbard. *Monica Schillat: official page*. Retrieved from http://monika-schillat.eu/texte/e_essays.pdf [in English].
- Syrett, D. (1985). German Meteorological Intelligence from the Arctic and North Atlantic, 1940-1945. *The Mariner's Mirror*. 1985. 71 (3). 325-333. [in English].